

Aus kohtumenetlus halduskohtumenetluse paradigmas

Toimetas Kadri Matteus¹

Riigikohtu poolt 12.-13.10.2023 korraldatud menetluskonverentsi üks paneel keskendus ausale kohtumenetlusele halduskohtumenetluse paradigmas. Paneeli juhtis vandeadvokaat Kadri Matteus ning selles osalesid riigikohtunikud Nele Siitam ja Julia Laffranque, Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik ja Tartu Ülikooli haldusprotsessi õppejõud Villem Lapimaa ja vandeadvokaat Triin Kaurov. Käesolev artikkel kajastab paneelis arutatud seisukohti ning kutsub lugejaid siinkohal käsitletud aegumatutel teemadel kaasa mõtlema ning diskussiooni üleval hoidma.

Sissejuhatus

Põhiseaduse (PS) § 24 sätestab, et igaühel on õigus olla oma kohtuasja arutamise juures. Kohtuistungid on avalikud. Kohus võib seaduses sätestatud juhtudel ja korras oma istungi või osa sellest kuulutada kinniseks **riigi- või ärisaladuse**, kõlbluse või inimeste perekonna- ja **eraelu kaitseks** või kui seda nõuavad alaealise, kannatanu või õigusemõistmise huvid. Kohtuotsus kuulutatakse avalikult, välja arvatud juhud, kui alaealise, abielupoole või kannatanu huvid nõuavad teisiti.

Kohtumenetlus ja sellele ligipääs on aastal 2023 oluliselt erinev võrreldes 1992. aastaga, mil iseseisvunud Eesti hakkas üles ehitama enda kohtusüsteemi. Kui 1992. aastal pidi kohtuotsusega tutvumiseks minema kohtumajja, siis tänapäeval saab igaüks internetist kerge vaevaga üles leida enda tüütu naabri või ebaseeldiva konkurendiga seotud kohtuasja ja lugeda sellega seotud mahlakaid detaile. Samuti saab kolmapäeviti Ekspressist mahlakaid uuriva ajakirjanduse lugusid tudeerida, kus kohtutoimiku pinnalt on kogu lugu selgeks tehtud ka keskmisele inimesele Valgas ja Tallinnas. Seetõttu kerkib tahest tahtmata küsimus, et kuhu oleme jõudnud kohtumenetluse avalikkusega, kas seda peaks tegema veel avalikumaks või vastupidi, asuma tehniliselt väga lihtsa juurdepääsetavuse tõttu piirama kohtulahendite avalikustamist? Selle kõige taustal plaanib Justiitsministeerium muuta kohtumenetluse avalikkuse põhimõtteid ning avaldada ka veel jõustumata kohtulahendid olukorras, kus lõplikku tõde veel selgunud ei ole. Ühiskondlikku kokkulepet selles küsimuses saavutatud ei ole.

Teine oluline kaalukoht menetlusosaliste põhiõiguste tagamisel on riigi legitiimne ja põhiseaduslik õigus kaitsta riigisaladust. Tänapäevases julgeolekuolukorras on see omandanud veel suurema praktilise tähtsuse, kuid siiski ei tohiks riigisaladuse templiga ringi käia kergekäeliselt. Ning kes kaitseb ettevõtjat riigi eest, kui tema ega tema advokaat infole ligi ei pääsegi? Jällegi jääb üle loota vaid kohtuniku õiglasele meelele ja südametunnistusele.

¹ Kadri Matteus on vandeadvokaat ja partner endanimelises advokaadibüroos ja Advokatuuri haldusõiguse komisjoni liige alates 2020. aastast. Kadri peamiseks spetsialiseerumise valdkonnaks on vaidluste lahendamine haldusõiguse valdkonnas.

Konverentsil saime teada, et Eesti kohtusüsteem on juba üks Euroopa efektiivsemaid ja Eesti kohtuniku töökoormus on selline, et iga teine inimene oleks selle peale juba läbi põlenud. Kohtunik on seega muuhulgas ka superinimene. Kuid selle valguses omandab erilise tähtsuse küsimus istungite pidamisest, mis on halduskohtute näitel äärmiselt madal. Kas istungeid peaks olema rohkem?

Jagasime enda paneeli neljaks alateemaks, mida vedas üks panelist. Need teemad on:

- I. Isikuandmete kaitse
- II. Ärisaladuse kaitse
- III. Riigisaladuse kaitse
- IV. Istung vs kirjalik menetlus.

I Isikuandmete kaitse ja aus menetlus

Nele Siitam²

Jeremy Bentham on 19. sajandil juba sedastanud: „Avalikkus on õigusemõistmise hing. See on tema kõige innukam kannustaja ja kõigi kindlam kaitse liialduste vastu. [...] Ainult tänu avalikkusele saab õigusemõistmisest turvalisuse alustala. Avalikkus muudab õigusemõistmise templi parimaks kooliks, kus pannakse paika kõige olulisemad moraalipõhimõtted [...]“.³

Seda, et õigusemõistmine peab olema rangelt avalik, peegeldavad enamik inimõigustealaseid dokumente ja ka Eesti põhiseadus: kohtuistungid on avalikud (PS § 24 lg 3), kohtuotsus kuulutatakse avalikult (PS § 24 lg 4).

Kuna õigusemõistmine toimub inimeste üle, inimeste suhtes, inimeste vahel, siis on selge, et **õigusemõistmisse on eos sisse kodeeritud konflikt: avalikkus vs. õigus eraelu puutumatus**.⁴ Täpsemalt isikuandmete kaitsele, millest on tänaseks saanud iseseisev põhiõigus (vt EL põhiõiguste harta art-d 7 ja 8).

Eriti teravalt tõusetus see konflikt (vähemasti teoorias), kui jõustus IKÜM⁵. Esimene reaktsioon üldmääruse jõustumise järel oli vähemasti Eestis nõutus – arvestades ka IKÜM hirmuäratavat mahtu ja sõnalist keerukust, tekkis teadmatus, kas ja mis meil edaspidi kohaldub

² Nele Siitam riigikohtunik. Nele Siitam astus avalikku teenistusse 2001. aastal, asudes Justiitsministeeriumis õigusloome osakonna avaliku õiguse talituse nõuniku ametikohale. 2004-2016 töötas Nele Õiguskantsleri kantseleis jõudes õiguskantsleri asetäitja-nõuniku ametipositsioonini ja alates 2016. on Nele riigikohtunik halduskolleegiumis.

³ Burton, JH. (toim), *Benthamiana: or select extracts from the works of Jeremy Bentham*, Lea & Blanchard, Philadelphia, 1844, lk 139. (Tsiteeritud tekst avaldati algul teoses Bentham, J., *Draught of a New Plan for the organisation of the Judicial Establishment in France: proposed as a Succedaneum to the Draught presented, for the same purpose, by the Committee of Constitution, to the National Assembly*, 21. detsember 1789, London 1790.)

⁴ Nii avalikkus kui ka õigus eraelu puutumatusel võivad olla osaks või olla vajalikud, kaitsmaks õigust tõhusale õiguskaitsele (EL põhiõiguste harta art 47).

⁵ Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) 2016/679, 27. aprill 2016, füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus; IKÜM).

õigusemõistmises. Kindlameelsemate andmekaitse fännide abiga, kes suutsid end EL õiguskeele keerukustes ja massist „läbi kaevata“, sai siiski peagi välja selgitatud, et

- esiteks, kohtute õigusemõistmise välise haldustegevuse osas kohaldub IKÜM täielikult (* jätan ajapuudusel siinkohal kõrvale praktikas vägagi aktuaalse küsimuse, mis on EL õiguse mõttes õigusemõistmine ja mis haldustegevus ning kuivõrd see haakub või vastab Eesti PS-s sätestatuga);
- teiseks, õigusemõistmisele süüteomenetluses laieneb õiguskaitseasutuste direktiiv⁶;
- kolmandaks, muule õigusemõistmisele kohaldub IKÜM, arvestades üksikuid erandeid, millest olulisim on asjaolu, et Andmekaitse Inspektsioon ei või kohtute sisutegevust kontrollida. Sest nagu kohtujurist Bobek on nentunud: IKÜM on „institutsioonide suhtes pime“⁷. Kohtujurist Bobek on 2021. a ka tabavalt imestanud ühes oma Euroopa Kohtule antud ettepanekus: „Ma jään siiski nõutuks selle suhtes, mida täpselt ikkagi sooviti saavutada kohtute õigust mõistva tegevuse allutamiseega isikuandmete kaitse üldmäärusest tulenevatele kohustustele. [...] liidu õiguses on kehtestatud kohtusüsteemi suhtes kõikehõlmav kohustuslik andmekaitseraamistik, võimaldades samal ajal rohkelt sisulisi erandeid. Kui lisada sellele veel isikuandmete kaitse üldmääruse artikli 55 lõikes 3 ja kehtivas õiguses sätestatud „pädevusepõhine piirang“, siis ongi seadus ära teinud täieliku ringi, säilitades liikmesriikide kohtute senise modus operandi enne nende eeskirjade kehtestamist. See tõstatab järgmise küsimuse: miks oli sellisel juhul vaja taolist eeskirjade sigrimigri, kui need tegelikult riigisisese tasandil väga vähe muudavad?“ (Kohtujurist Bobek ettepanek asjas [C-245/20](#) Autoriteit Persoonsgegevens)

Kui vaadata edasisi arenguid Euroopa Kohtus, siis tuleb tõdeda, et kohtujurist oli oma hinnangus liig sinisilmne või optimistlik – IKÜM siiski mõjutab ja üha enam hakkab mõjutama ka sisulise õigusemõistmise reegleid. Kui EK kohustas 2023. a märtsi otsuses liikmesriigi kohtuid juba tõendite kogumisel (mis on ilmselgelt õigusemõistmise tuuma tuum) sõnaselgelt arvestama IKÜM andmekaitse põhimõtetega – proportsionaalsus, minimaalsus (vt EKO [C-268/21](#) Norra Stockholm Bygg) –, siis on ilmselge, et IKÜM andmekaitse põhimõtteid ja võimalik et muid reegleid tuleb järgida ka muudes küsimustes, nt kohtuistungite avalikkus ja läbiviimine, juurdepääs toimikule (EKO [C-245/20](#) Autoriteit Persoonsgegevens), kohtuasja kohta teabe avaldamine (istungite ajad ja kohtulahendid veebis, kutsete kättetoimetamine jne). Teisisõnu, **lootus, et EL andmekaitserээglistik jätab õigusemõistmise tuuma puutumata ja liikmesriikide otsustada, on siiski ilmselt illusoorne.**

Ärge mõistke mind seejuures valesti, ma olen EL-meelne, aga olen mõneti tõrges, kui liikmesriigi autonoomiasse kuuluvatesse küsimustesse Euroopa Kohus tasahilju ja üha enam sekkub.

Seda enam, et võib küsida, et **mis siis saab, kui õigusemõistmisel (kitsas mõttes) isikuandmete töötlemine ei vasta täielikult IKÜM-le? Vastus on, et ilmselt üldjuhul mitte kuigi palju, sest**

⁶ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/680, 27. aprill 2016, mis käsitleb füüsiliste isikute kaitset seoses pädevates asutustes isikuandmete töötlemisega süütegude tõkestamise, uurimise, avastamise ja nende eest vastutusele võtmise või kriminaalkaristuste täitmisele pööramise eesmärgil ning selliste andmete vaba liikumist ning millega tunnistatakse kehtetuks nõukogu raamotsus 2008/977/JSK.

⁷ Kohtujurist Bobeki ettepanek kohtuasjas [C-245/20](#) Autoriteit Persoonsgegevens, p 32. Määrus 2016/679 erineb selles suhtes direktiivist 2003/4/EÜ keskkonnateabele avaliku juurdepääsu kohta, mis ei ole kohtutele kohaldatav (vt EKO [C-470/19](#) Friends of the Irish Environment, p-d 34–40)

andmesubjekti õiguskaitsevõimalused selle vastu on ahtad. Näiteks, kui tõendi kogumisel on eksitud andmekaitseõuete vastu, siis tõendi lubamatuks tunnistamine eeldab mingeid tõsiseid rikkumisi, mille künnis on väga kõrge.⁸ Tavaline andmekaitsereegel selleni ei küüni. Kohtuniku distsiplinaarmentlus pole ka õiguskaitsevahend. Kui Eestis loodaks IKÜM põhjenduses 20 nimetatud kohtusüsteemisisene andmekaitse kohtrolliorgan,⁹ ei pakuks see andmesubjekti seisukohast erilist lisaväärtust õiguskaitsevahendi mõttes. Tõsi, vabatahtlikule heastamisele ja ennetusele see ehk aitaks kaasa. Kahjunõue kohtuniku tegevuse vastu, kui viimane rikub sisulisel õigusemõistmisel andmesubjekti õigusi (nt istungi läbiviimisel või istungi avalikkuse üle otsustamisel), eeldab rahuldamiseks teadupärast kohtuniku kuritegu (vt RVastS § 15 lg 1). Nii et teadmine, et midagi on õigusemõistmisel viltu läinud andmekaitsereegleid silmas pidades, tegelikult ei pruugigi omada tähendust. Tõsi, leevendust tõi RKHKm 22.12.2022, 3-20-1033/41, milles leiti, et kohtulahendi teatavaks tegemine ei ole RVastS § 15 mõttes „õigusemõistmine“ ja kahjunõue tuleb lahendada tavakorras. Teisisõnu, kõnealune Riigikohtu määrus võimaldab „haakida“ teatud eeldustel üksikud kohtumenetluse menetlustoimingud RVastS § 15 kuriteo eeltingimusest kui äärmiselt piiravast kahjunõude rahuldamise eeldusest lahti.¹⁰

Tulles tagasi alguse juurde: PS deklareerib kohtumenetluse avalikkuse. PS loomise ajal mõisteti avalikkust kahtlemata teisiti kui täna. Toona eeldas avalikkus kohtuasjaga tutvuda soovija füüsilist pingutust – ta pidi minema kohtumajja kohale istungi kuulamiseks, ta pidi lahendi lugemiseks hankima endale paberandjal RT vms kogumiku. Täna on praktikas aga kujunenud, et avalikkuse all mõistetakse igäühe võimalust mistahes ajal ja kohas kohtuasja asjaoludega tutvuda veebivahendusel. Ning ollakse pahased, kui see nii ei ole.

Ehk nagu kohtujurist Čapeta on nentunud oma ettepanekus [C-115/22](#): „Kui leitakse, et kohustus teha isikuandmeid sisaldav teave üldsusele kättesaadavaks on põhjendatud, on ainus viis, kuidas seda kohustust kaasaegses ühiskonnas täita, avaldamine internetis. Nii nagu keegi ei nõua pärast

⁸ HKMS § 62 lg 3 p 1, TsMS § 238 lg 3 p 1, KrMS § 63 lg 2: „tegemist on kuriteoga või põhiõiguse rikkumisega saadud tõendiga“.

⁹ IKÜM põhjendus 20: „Kohtusüsteemi sõltumatuse kaitsmiseks kohtumenetlusega seotud ülesannete täitmisel, sealhulgas otsusetegemisel, ei peaks järelevalveasutuste pädevus hõlmama isikuandmete töötlemist juhul, kui kohtud täidavad oma õigust mõistvat funktsiooni. Selliste andmetööstustoimingute järelevalve peaks olema võimalik teha ülesandeks liikmesriigi kohtusüsteemi konkreetsetele asutustele, kes peaksid eelkõige tagama käesoleva määruse eeskirjade järgimise, teavitama kohtunikke nende käesoleva määruse kohastest kohustustest ning käsitlema selliste andmetööstusega seotud toimingute suhtes esitatud kaebusi.“

¹⁰ RKHKm 22.12.2022, 3-20-1033/41: „RVastS § 15 peamine eesmärk on tagada res judicata ehk kohtulahendi seadusjõu põhimõtte järgimine (vt Riigikohtu halduskolleegiumi otsus asjas nr 3-3-1-70-15, p 20), mis aitab saavutada õiguskindluse ja taastada õigusrahu. Eeltoodust järeldub, et selle sätte eesmärk ei ole piirata riigi vastutust kohtuniku mis tahes õigusvastase, kohtumenetluse käigus toime pandud teo eest. Riigi vastutust kohtu õigusvastase tegevuse eest on põhjendatud erinormiga piirata üksnes niivõrd, kui võrd seda õigustab kohtu eripärane funktsioon, õigusemõistmine. Seepärast tuleb kolleegiumi hinnangul RVastS § 15 lg-t 1 kohaldada juhul, kui kohtule etteheidetav tegevus on käsitatav õigusemõistmisena PS § 146 tähenduses. [...] Kõiki menetlustoiminguid ei pea tegema kohtunik (vt nt TsMS § 221 lg 3) ning kõiki menetlustoiminguid ei pea tegema määrusega. Kohtulahendi teatavakstegemine on olemuslikult tehniline toiming (vrd Riigikohtu üldkogu otsus asjas nr 3-4-1-29-13, p-d 43.3, 43.9 ja 48) ning selle toimingute tegemine ei nõua kohtuniku eriteadmiste rakendamist. Kui seadus ei näe ette, et määruse teatavakstegemise aja peab määrama kohtunik, puudub alus pidada määruse teatavakstegemise aja kindlaksmääramist õigusemõistmise lahutamatuks osaks. Eeltoodust tulenevalt ei saa Harju Maakohtu viivitust 16. oktoobri 2019. a määruse Teliale teatavakstegemisel käsitada õigusemõistmisena RVastS § 15 lg 1 tähenduses. Seega pole tegemist teoga, millega tekitatud kahju hüvitamine tuleks lahendada RVastS § 15 lg 1 alusel. Kohaldada tuleb riigivastutuse seaduse 3. peatüki üldsätteid.“

Gutenbergi trükipressi leiutamist, et sõnumitooja käiks ükselt uksele ja kuulutaks uudiseid, ei ole trükiväljaanne (näiteks uudiskiri) enam sobiv vahend teabe üldsusele kättesaadavaks tegemiseks. **Soov avaldada teave väljaspool internetti tähendab sama kui soov üldsuse teavitamise kohustusest kõrvale hoida.**“ [Rõhutus lisatud – N.S.]

Kord lendu lastud sõna (kohtulahendi näol) jääb aastateks, kui mitte aastakümneteks veebiavarustes kättesaadavaks ning võib kaasa tuua ootamatuid negatiivseid järelemeid nii töö- kui ka isiklikus elus. Pelgus selle suhtes ei tohiks saada põhjuseks, miks kohtu poole ei pöörduta ja eelistatakse õigusrikkumine „ära kannatada“ või veel hullem omakohut. Seepärast **pooldan isiklikult avaldatavate kohtulahendite suuremat varjunimestamist** (mõistagi on erandeid, nt süüteomenetlus). **Avalikkus** kui Benthami osutatud „õigusemõistmise hing“ **on minu hinnangul tagatud ka siis, kui avalikkus näeb, kuidas kohus õigusest aru saab (õigust sõna otseses mõttes mõistab) ja kohaldab – kelle suhtes ehk kes on andmesubjektid, pole siinkohal üldjuhul oluline.**

Paneeli ajal esitati kuulajaskonnale küsimus: „Kas jõustumata halduskohtu lahend peaks olema avalik (järgides seejuures jõustunud lahendite andmekaitse nõudeid ja konfidentsiaalse teabe salastamise nõudeid)? 42 hääletanu hulgast leidsid 55% vastuseks jah ning 45% ei.

II Halduskohtumenetlus ja ärisaladuse kaitse

Triin Kaurov¹¹

Halduskohtumenetluses toimub avaliku võimu tegevuse õiguspärasuse kontroll. Selles kohtumenetluses kehtivad loomulikult ka avalikkuse ja õiglase kohtuliku arutamise põhimõtted.

Siiski ei ole see absoluutne. Kuigi halduskohus otsustab avaliku võimu tegevuse üle, puudutab see menetlusosaliste õigusi ja kohustusi. Vahel ka ärisaladusi. Kui palju ikkagi menetlus on või saab olla ärisaladusega asjas avalik?

Ärisaladusega küsimustes tekivad haldusasjades nn kolmnurksuhted konkurendi, avaliku võimu ja isiku vahel.¹² Haldusmenetluse raames on haldusorgan avaliku teabe seaduse § 35 lg 1 p 17 alusel kohustatud tunnistama asutusesiseseks kasutamiseks mõeldud teabeks selle teabe, mille

¹¹ Triin Kaurov on Advokaadibüroo TGS Baltic partner. Triin alustas 1999. a Tartu Ülikooli juristina. 2005. aastast alates on ta tegutsenud advokaadina. Triin on esindanud kliente nii haldus- kui tsiviilasjades. Markantseimatest viimaste aastate tegemistest tasuks välja tuua Riigikogu esindamine Riigikohtus obstruktsiooni küsimuses, AS Tartu Agro esindamine Euroopa Komisjoni vastu Euroopa Üldkohtus riigiabi küsimuses, KOVide esindamine Riigikohtus haldusreformi põhiseaduspärasuse küsimuses, Tartu Ülikooli esindamine kinnises menetluses kõlapinda saanud töövaidluses jne. Triin on Advokatuuri haldusõiguse komisjoni liige 2017. aastast.

¹² Vt ka Liina Reisberg. Haldusaja menetluse kinniseks kuulutamine. Kohtupraktika analüüs, Riigikohus, september 2017, lk 13. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyysid/2017/Haldusaja%20menetluse%20kinniseks%20kuulutamine.pdf> (23.10.2023).

avalikustamine võib kahjustada ärisaladust. Teisisõnu, konkurendid haldusorgani kaudu sellele teabele ligi ei pääse.

Kui sellise ärisaladusega asi jõuab aga kohtusse, võib ilma eraldi juurdepääsu piiramiseta selline teave saada kättesaadavaks ka kolmandatele isikutele. Nt ettevõtja on taotlenud tegevusluba ja selle raames on avaldatud haldusorganile ärisaladust, tuginedes haldusorgani poolt teabe saladuses hoidmisele, kuid kohtus vaidlemisel ilma eraldi piiranguid taotlemata võiksid avaliku kohtumenetluse kaudu avaldatud ärisaladused saada kättesaadavaks ka konkurentidele. Teinekord võib menetlus olla aga veelgi kirjum, näiteks riigihankemenetluses on korraka pakkumas mitmed ettevõtjad, igatüel taskus oma ärisaladus ning on oluline, et iga menetluses osaleva pakkuja ärisaladusest saab teada vaid kohus ja haldusorgan, kuid mitte teised menetlusosalised.

Kuidas aga sel juhul tagada ikkagi tõhusat kohtumenetlust, et ühele (olgu kaebaja või kolmas isik) oleks tagatud tema ärisaladuse säilimine saladuses ja samal ajal oleks tagatud avalik ja tõhus õigusemõistmine?

Alustame algusest.

- **Mis on ärisaladus?**

Igas asjas tuleb eraldi anda hinnang, kas on tegemist ärisaladusega või mitte. Ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seaduse¹³ (EKTÄKS) järgi ei tohiks justkui ülemäära keeruline olla. EKTÄKS § 5 lg 2 järgi peab teave ärisaladusena kvalifitseerimiseks vastama järgmistele tingimustele: 1) *see ei ole kogumis või üksikosade täpses paigutuses ja kokkupanus üldteada või kergesti kättesaadav nende ringkondade isikutele, kes tavaliselt kõnealust laadi teabega tegelevad;* 2) *sellel on kaubanduslik väärtus oma salajasuse tõttu ja* 3) *selle üle seaduslikku kontrolli omav isik on asjaoludest lähtuvalt võtnud vajalikke meetmeid, et hoida seda salajas.*

Oleme ka ilmselt valmis pikema põhjendamiseta nõustuma, et ärihuvide kaitseks teatud konfidentsiaalne teave on ärisaladus. Praktikaks on selliselt, et kui ettevõtjal tuleb üldse alustuseks määratleda ärisaladust, tahaks selle katte alla koondada võimalikult palju. Siiski selleks ajaks, kui vaidlus on jõudnud mõnes detailis juba kohtusse, siis reeglina ei valmista ettevõtjatele sellistes raskusi öelda, mis täpselt on see saladus, mida konkurendid kindlasti teada ei tohiks saada.¹⁴

¹³ EKTÄKS-ga võeti Eesti õigusesse üle Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/943, milles käsitletakse avalikustamata oskusteabe ja äriteabe (ärisaladuste) ebaseadusliku omandamise, kasutamise ja avalikustamise vastast kaitset.

¹⁴ Kohtupraktika on aidanud selles küsimuses ka arusaamasid lihvida. Näiteks on Euroopa Üldkohus kohtuasjas nr T-437/08 (*CDC Hydrogene Peroxide vs. Euroopa Komisjon*, p 44) viitega kohtuasjale nr T-380/04 selgitanud, et kuigi kohtupraktikas ei ole antud definitsiooni ärihuvide kontseptsioonile, siis ei saa ärihuvidele tagatud kaitse laiendada äriühingut ja tema ärisuhteid puudutavale kogu teabele. Omakorda näiteks Euroopa Üldkohtu lahendites kohtuasjades T-235/15 (*Pari Pharma GmbH vs Euroopa Ravimiamet*) ja T-189/14 (*Deza, a.s. vs. Euroopa Kemikaaliamet*) on veelgi kujundatud kriteeriume, mille alusel tuvastada ärisaladust sisaldavat teavet uuringuid sisaldavates asjades. Nii on viidatud kohtuasja nr T-235/15 otsuse p-s 77 leitud, et selleks, et üldsusele kättesaadavate andmete kompilatsioon ja antud hinnangud omaksid lisaväärtust, peab neist nähtuma näiteks uued teadustulemused või kaalutlused uuendusliku strateegia kohta, mis oleks andnud ettevõtjale ärieeelse oma konkurentide ees. Samas otsuses on p-s 87 märgitud: „Asjaolu, et käesolevas asjas ei ole avaliku ja mitteavaliku teabe kompilatsioon tervikuna konfidentsiaalne, ei kahjusta kuidagi seda, et üks või teine hageja poolt menetlusdokumentides välja toodud konkreetsest teabest võib olla konfidentsiaalne, kuna see on hõlmatud ärihuvigaga määruse nr 1049/2001 artikli 4 lõike 2 tähenduses“.

- **Isikutel peab olema võimalus kohtusse pöörduda kartmata ärisaladuse avaldamist, samas kaitseõigus peab ka olema tagatud**

Kohtusse pöördumise julgus kaob, kui puudub kindlus, et kohtumenetluse käigus leiab ärisaladus kaitset. Nagu on Riigikohus kohtuasjas nr 3-17-62 14.06.2021 kohtumääruse p-s 16 toimikule juurdepääsu küsimuses rõhutanud, et isikutel peab olema võimalik kohtusse pöörduda kartmata, et nende kaitset vajav teave saab avalikuks. Sellise kindlustunde puudumisel oleks kohtusse pöördumise õigust piirav toime.

Kohus ei ole siiski automaatselt seotud menetlusosalise esitatud ärisaladuse määratlusega. Ülemäärane soov ärisaladuse katte alla tõmmata menetlust ja dokumente konfidentsiaalseks tunnistada viib tõhusa õiguskaitse tasakaalust välja. Sama on nt Euroopa Kohus väljendanud hankija osas hankemenetluse raames, kuid see on kohane ka kohtumenetluses. Otsustes nr C-54/21 (*Antea Polska* jt, p 65) ja C-927/19 (*Klaipėdos regiono atliekų tvarkymo centras*, p 117) on Euroopa Kohus leidnud, et hankijale ei saa olla siduv ettevõtja pelk väide, et edastatud teave on konfidentsiaalne, vaid ta peab nõudma, et see ettevõtja tõendaks, et teave, mille avalikustamisele ta on vastu, on tõesti konfidentsiaalne, tõendades näiteks, et see sisaldab tehnika- või ärialaseid saladusi, et selle sisu võidakse kasutada konkurentsi moonutamiseks või et teabe avalikustamine võiks olla talle kahjulik.

Siiski peab olema ettevaatlik ettevõtja poolt ärisaladuseks peetu ümberhindamisel. Reaalselt võimalik kahju ärisaladuse kahjustamisest on märgatavalt suurem kui see, et menetlusosaline ei saa ise kohtumenetluses osaleda teadmata kogu teise poole avaldatud ärisaladust. Kohtule ja haldusvaidluse puhul haldusorganile on see ju avaldatud. Halduskohtus ärisaladuse avaldamata jätmine ei ole teiste menetlusosaliste õigusi sedavõrd ebaproportsionaalselt riivav – vastasel juhul tekkiv olukorda võib hiljem olla keeruline heastada.

- **Kohtu aktiivne roll**

Kohtu ülesanne on iga juhtumi asjaolusid arvestades leida tasakaal vastandlike huvide (kaitseõiguse kasutamise ja teabe konfidentsiaalsuse säilitamise) vahel.

Riigikohtu halduskolleegium on haldusasjas nr 3-20-924 otsuse p-s 29 rõhutanud, et olukorras, kus kaebaja eest on kolmanda isiku selgitusi ärisaladuse kaitseks varjatud ja tema menetlusõigused on olulisel määral piiratud, peab **kohtu roll olema selle võrra aktiivsem**, et seda piirangut tasakaalustada. Kolleegium on selgitanud otsuses nr 3-17-911/53 (p 23), et juurdepääsu tõenditele võib piirata eeldusel, et seeläbi ei piirata **õiguse tõhusale õiguskaitsele tuuma ning kohus võtab meetmeid juurdepääsupiirangu tasakaalustamiseks**.

Kohtu enda valduses peab olema kogu vajalik teave, sh konfidentsiaalne teave ja ärisaladused, et ta saaks ise teha kõiki asjaolusid teades otsuse hindamaks, kas haldusorgan on tegutsenud õiguspäraselt (C-450/06, *Varec*). Riigikohtu halduskolleegium on haldusasjades nr 3-3-1-24-13 (p 26) ja 3-3-1-7-17 (p 13) selgitanud, et (vaidlustuskomisjon ja) kohtud peavad ka juhinduma uurimispõhimõttest ning **tagama omal initsiatiivil kõigi oluliste asjaolude väljaselgitamise**. Sätetab ju ka HKMS § 2 lg 4, et kohus tagab omal algatusel asja lahendamiseks oluliste asjaolude

väljaselgitamise, kogudes vajaduse korral tõendeid ise või tehes nende esitamise kohutuseks menetlusosalistele.

Selleks, et ka teistele menetlusosalistele, kellel pole juurdepääsu ärisaladusele, oleks tagatud tõhus õigusemõistmine, peab ka ärisaladusega kaetud dokument olema teatud ulatuses kättesaadav. Euroopa Kohtu praktikas on seda käsitletud ka hankeasjades just viisil, et konfidentsiaalse teabe kaitse põhimõte tuleb ühitada tõhusa kohtuliku kaitse nõuetega – kui puudub piisav teave, mis võimaldaks kontrollida, kas hankija edukaks tunnistamise otsus võib olla vigadega või õigusvastane, siis ei ole edutul pakkujal tegelikult võimalust tugineda niisuguse otsuse vastu õigusele tõhusale õiguskaitsevahendile. Enne selle teisele poolele avaldamist peab ta andma asjaomasele ettevõtjale võimaluse kaitsta selle informatsiooni või ärisaladuse konfidentsiaalsust (C-450/06, *Varec*, p-d 53-54). Kohtul tuleb kaaluda õigust teabega tutvuda ja teiste ettevõtjate õigust nende konfidentsiaalse teabe ja ärisaladuse kaitsele.

- **Ärisaladuse üle kontrolli omava isiku esmavastutus ärisaladuse kaitsele**

Üks mõte veel. Riigikohus on kohtuasjas nr 3-17-62 eespool nimetatud 14.06.2021 kohtumääruse p-s 17 märkinud ka seda, et EKTÄKS § 5 lg 2 p 1 järgi on ärisaladuseks teave, mis on juba üldteada või kergesti kättesaadav. EKTÄKS § 5 lg 2 p 3 järgi peab ärisaladuse üle seaduslikku kontrolli omav isik on asjaoludest lähtuvalt võtnud vajalikke meetmeid, et hoida seda salajas. Teisisõnu, selle kaudu on tegemist isiku enda esmavastutusega ärisaladuse kaitsele ja **kui ettevõtja jätab ise selle ärisaladuse kaitseta, ei tule kohtul omal algatusel uurida, kas ärisaladust võib sisaldada ka ettevõtja mõni dokument.** Kuigi üldjuhul on see tõesti nii, siis ometi võib olla olukordi, kus siiski ka kohtul lasub minu hinnangul selgitamiskohustus (olgu selleks kasvõi menetluse kestel kolmanda isiku kaasamine).

Paneeli ajal esitati kuulajaskonnale küsimus: „Kas ettevõtjad pingutavad ärisaladuse kaitsega kohtus üle? 31 hääletanu hulgast leidsid 68% vastuseks jah ning 32% ei.“

III Riigi julgeoleku huvi vs õigus efektiivsele õiguskaitsele ja ausale kohtumenetlusele

Villem Lapimaa¹⁵

Kui kohtuasja lahendamisel tuleb menetlusosalistel ja kohtul kokku puutuda riigisaladusega, tõusetuvad erinevad probleemid praktilistest kuni õigusriiklike baasväärtusteni välja. On ju igaühe õigus olla oma asja arutamise juures ja õigus avalikule kohtupidamisele õigusriikliku õigusemõistmise nurgakivid. Arusaadavalt tekitab „salajane õigus“, asja selja taga *in camera* arutamine jne võõristust ja ehk umbusaldustki. Võistlevuse ehk kontradiktorsuse põhimõte

¹⁵ Villem Lapimaa on Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik ja Tartu Ülikoolis haldusprotsessi õppejõud. Villem nimetati halduskohtu kohtunikuks 2005. aastal olles 2006-2014 Tallinna Halduskohtu kohtu esimees. 2015. aastast on Villem ringkonnakohtunik olles ka Tallinna Ringkonnakohtu kohtu esimees alates 2017.aastast.

nõuab, et menetlusosalisel on teada, mis toimikus sisaldub ja ta saab selle kohta sisukalt oma arvamust avaldada ja asja lahendavat kohtukoosseisu oma seisukoha õigsuses veenda. Seetõttu on salajaste tõendite puhul vaja toimivaid menetlusõiguslikke kompensatsioonimehhanisme ning tugeva selgroo ja usaldatavusega kohtunikke, et habrast tasakaalu erinevate väärtuste vahel nii palju kui võimalik paigas hoida.

Eestis on kohtunikul ametikohajärgne juurdepääsuõigus riigisaladusele. Kõigis riikides ei ole kohtunikel riigisaladusele ametikohajärgset juurdepääsu, sellist juurdepääsu peetakse vastuolus olevaks võimude lahususe ja kohtuniku sõltumatuse põhimõttega. Nendes riikides ei saa kohtuasja lahendamisel ka tugineda riigisaladusele sisaldavatele tõenditele, ilma et sellelt oleks salastatus maha võetud. See tekitab omakorda probleeme, kuna kohtu käsutuses ei pruugi olla asja lahendamiseks vajalikke tõendeid ja andmeid ning kahjustada võib saada avalik huvi, kuna haldusorgan ei suuda oma väiteid muude tõenditega tõendada.

Meil pole seadusandja otsustanud hoida riigisaladust kohtuasjadest täiesti eemal, kuid mõistetavatel põhjustel on riigisaladuse loata isikute, sh menetlusosaliste juurdepääsu lubamine sensitiivsetele andmetele rangelt reglementeeritud. Halduskohtul peaks alati olema juurdepääs asja lahendamiseks vajalikule teabele. Kui menetlusosalise eest jäävad tõendid varjatuks, siis tuleb neil leppida sellega, et alama astme kohtu seisukohad alluvad edasikaebemehhanismile läbi kolme astme, n-ö nende selja taga. Menetlusosalisel tuleb usaldada, et kohtud sisulist kontrolli ka tegelikult teostavad. See paneb kohtutele suure vastutuse, et usaldus välja teenida. Näiteks võib heaks praktikaks pidada kollegiaalset kohtukoosseisu juba esimeses astmes. On ju kollegiaalse kohtukoosseisu *raison d'être* olnud klassikaliselt see, et otsuse tegemist ei usaldata vaid ühele inimesele, vaid teda kontrollivad kõrvalt kolleegid (eksimine on inimlik...). Menetlusosalisel on siiski julgeolekukontrolli läbimise korral ja ülekaaluka teadmismajaduse olemasolul võimalik kohtu kaalutusotsuse alusel saada juurdepääs riigisaladusele. Praktikas otsustab halduskohus sageli juba ette ära, et menetlusosalise või tema esindaja teadmismajadus ei kaalu üles saladuse lekkimise ohtu ning piiratakse juurdepääsu riigisaladusele ilma isikut julgeolekukontrolli suunamata (tarbetu ressursiraiskamine).

Olulised põhimõtted, mis võimaldavad tasakaalustada menetlusosalise juurdepääsu piiramist oma kohtuasja toimikule:

- juba haldusmenetluses tuleb vältida nii palju kui võimalik riigisaladusele tuginemist ja eelistada võimalusel avalikke allikaid;
- isik peab olema üldjoontes kursis, mis laadi teave on toimikus, isegi kui salajast teavet terviklikul kujul talle ei avaldata. See võimaldab minimaalselgi määral teostada oma kaitseõigust. Näiteks viisa andmisest keeldumise korral tuleks nii palju kui võimalik vähemalt teemavaldkond välja tuua, mis keelduva otsuse tingis, oli see siis kahtlus terrorismis, avaliku korra rikkumises, viisasüsteemi kuritarvitamises jne;
- kui teave on tunnistatud riigisaladuseks alusetult, tuleb jätta tõend tõendikogumist välja, mitte avaldada seda menetlusosalisele.

Praktikas on tunnetatav, et kohtud lähevad haldusorganite suhtes rangemaks, iseäranis madalama taseme riigisaladuse puhul. Kohati tekitavad nõutust dokumendid, mille puhul hästi ei selgu

vajadus kaitsta seda riigisaladusena ja võiks piisata, kui teavet käsitatakse ametkondlikult kasutatavana (AK). Kohtud nõuavad järjest enam salastatuse aluste selgitamist, alternatiivseid allikaid, avalikustamiskõlblikke sisukokkuvõtteid jne. On selge, et väga ranged kaitse nõuded on asjakohased n-ö pärisaladuse puhul, mille avalikustamine ja valedesse kättesse sattumine võib kahjustada riigi julgeolekut. Viimati nimetatud juhtumitel on tavaline, et ainsana tutvub salajase teabega kohtunik.

Millised riigi julgeolekuhuvivid võivad sattuda menetluses ohtu? Eeskätt tuleb arvestada ohuga, et salajase teabe avaldamine menetlusosalistele võib kaasa tuua selle info jõudmise Eesti julgeolekut ohustava riigini. See on riigisaladuse olemasolu mõtteks. Lisaks, sarnaselt ärisaladustega, kus kohtuasju kasutatakse mõnikord ära n-ö kalastamiseks, et konkurendi kohta võimalikult palju teavet saada, pole võimalik välistada ka seda, et kohtuasi algatataksegi vaenuliku välisriigi suunamisel eesmärgiga saada infot sel hetkel Eesti riigi käsutuses oleva teabe ja analüüside kohta. Sõltuvalt vaidluse olemusest võib olla liigne nõuda, et konfidentsiaalse teabe välisriigile lekkimise oht oleks konkreetse isiku ja asjaoludega seotult juba tuvastatud. Nt on viisaasjade kohtupraktikas leitud, et piirduda võib abstraktse ohu (võimalikkuse) möönmisega.

Riigisaladust sisaldav menetlusdokument – kas halduskohus tõstab käed püsti ning loobub asjaolude tuvastamisest ja tavalisest kontrollistandardist? Ei, kontrollistandard halduskohtu jaoks üldjoontes ei muutu. Kohus mõistab õigust ausalt ja sõltumatult edasi. Asjaomane haldusorgan on vaieldamatult pädev andma hinnanguid, tegema prognoose jne, kuid ei takista asjaolude tuvastamist, tõendite kogumist ja hindamist ega kohtulikku kontrolli teostamist vastavalt asjakohasele standardile (alates täiskontrollist kuni ilmselgete vigade testini, sõltuvalt hindamis- või kaalutusotsuse sisust). Haldusorgani pädevus riigi julgeolekuga seotud küsimustes ei välista asjatundja või eksperdi arvamuse küsimist eriteadmist nõudvate asjaolude selgitamiseks, RKHKo 3-16-1562.

Kumba eelistada: 1) kohtu üldsõnalist järeldust, milleni ta on jõudnud salajaste tõendite või muu teabe analüüsi tulemusel; või 2) salajase teabe analüüsimist, lahtikirjutamist, järelduste põhistamist kohtulahendis, millest menetlusosalisele antakse saladusi mittesisaldav väljavõte? RKHKo 3-16-1562: *Kohtulahendit ei või jätta põhjendamata. Kohtul on valikuvõimalus, kas piirata menetlusosalise juurdepääsu kohtulahendi konfidentsiaalsetele põhjendustele või esitada avalikus kohtulahendis saladusega kaetud teabest tehtavad järeldused määral ja viisil, mis juurdepääsupiirangut arvestades on võimalikud, kuid mis tagavad siiski lahendi kontrollitavuse.*

Ühelt poolt esineb risk: salajane kohtuotsus > salajane õigus > riigivõimu omavoli oht? Teiselt poolt on negatiivne see, et üldsõnalised järeldused ei võimalda veenduda (sh kõrgema astme kohtul), et kohus on asjaolud õigesti tuvastanud ja oma järeldused kohaselt läbi mõelnud. Kohtu vastu usalduse suurendamiseks võiks eelistada kohtulahendis salajast teavet sisaldava kohtu põhjenduse esitamist, millest menetlusosalisele väljastatakse ainult mittesalajane, n-ö puhastatud versioon. Praegu on praktikas sellist lähenemist rohkem ette tulnud ärisaladusega ümberkäimisel.

Nagu selgus, tuleb esindajatele juurdepääsu andmist riigisaladusele pigem erandlikuks pidada. On keeruline tagada ja kontrollida, et salajane info esindajalt kliendini ei jõuaks ning seda on raske sobitada advokaadi-kliendi usaldus- ja lojaalsussuhtega. Tasakaalustava mehhanismina võiks

pidada debatti päris uue instituudi *de lege ferenda* loomise üle – poolega mitteseotud ja riigisaladuse loaga advokaadi määramine, kellel oleks poole soovil õigus esindada poolt kohtus salajast teavet sisaldavas osas. Seda, et advokaat esindab klienti kohtu määramisel, ilma et klient ja advokaat omavahel täiel määral suhelda saaks, tuleb kohtupraktikas ikka ette (nt advokaat väikelapsele perekonnaasjas, tagaotsitava esindamine kriminaalasjas jms olukorrad). Selline korraldus vähendaks saladuse lekkimise riske (puudub kliendisuhe), kuid tagaks samas, et isik ei pea oma õiguste kaitsel lootma ainult kohtuvõimu peale, kelle tegevus pole menetlusosalise jaoks väljastpoolt kuidagi kontrollitav.

IV Aus õigusemõistmine: istung vs kirjalik menetlus

Julia Laffranque¹⁶

„Eespere Andresel polnudki muud eesmärki, kui et tõde jalule seada, mille põhjal siis kohus võiks õigust mõista. Kui lõpuks kogu protsessist ei ühte- ega teistpidi midagi välja ei tulnud ja kui Andres kõige üle üsna rahulikult ja nukras meeles järel mõtles, siis pidi ta paratamatult otsusele tulema: tema jäi oma õigusest ilma ainult sellepärast, et oli teda nõudnud tõe põhjal.“

– Anton Hansen Tammsaare, „Tõde ja õigus“ I osa

Tekib küsimus, kas istung aitab kaasa ausale menetlusele, kas suuliselt saab paremini ja vahetult välja selgitada tõde kui piirdumisel kirjaliku arutamisega?

USA advokaat Clarence Darrow on öelnud, et see, mis toimub kohtusaalis pole kuidagi õiglusega seotud, aga tähtis on, et see, mis tuleks kohtusaalist välja, oleks õiglane¹⁷. Iiri advokaadibüroo

¹⁶ Julia Laffranque on riigikohtunik ja samuti halduskolleeegiumi liige. Julia alustas oma karjääri Justiitsministeeriumis EL õiguse eksperdina, olnud seal ka õigusloome asekanstler peale mida jõudis Riigikohtusse aastateks 2004-2011. 2011–2020 oli Julia Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik ning selle kõige kõrvalt tegelenud teadusega ja olnud samal ajal ka professor Tartu Ülikoolis. Ta on olnud ka Euroopa Õigusakadeemia asedirektor Trieris. 2020. aastast naases Julia Riigikohtusse, kus ta on ka põhiseaduslikkuse järelevalve kolleeegiumis ja lisaks veel kohtunike distsiplinaarkolleeegiumi liige.

¹⁷ Justice has nothing to do with what goes on in a courtroom; Justice is what comes out of a courtroom, Clarence Darrow, vt Norman Pattis, Darrow, Love and the Cost of Contentment, 15.03.2011, arvutivõrgus: <https://www.pattisblog.com/blog/3136/darrow-love-and-the-cost-of-contentment/> (17.10.2023).

McCann ja FitzGerald esindajad leiavad, et suulisel kohtuistungil muutub kirjalikus argumentatsioonis esitatud „parim asi“ tegelikuks asjaks.¹⁸

Ausa õigusemõistmise oluline tingimus on menetlusosalise ära kuulamine, mida eriliselt rõhutab PS § 24 lg-s 2 sätestatud õigus olla oma kohtuasja arutamise juures. Selleks et isik poleks mitte õigusemõistmise objekt, vaid subjekt, peab tal olema võimalus tutvuda kohtutoimikuga, vastaspoole seisukohtade ja tõenditega ning esitada omapoolseid tõendeid ja argumente (RKHKo, 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14). PS § 24 lg 2 kohaselt eeldab ära kuulamisõiguse tagamine tavapäraselt asja arutamist suulises menetluses (nt RKKKm 21.04.2011, 3-1-1-17-11, p 6.2).

Halduskohtutes aastal 2022 kohtuotsusega lahendatud asjades korraldati istung igas viiendas (22%) menetluses. Ringkonnakohtute halduskolleegiumites aastal 2022 lahendatud apellatsioonmenetlustes korraldati istung samuti peaaegu igas viiendas (18%) menetluses.

Praktikas üha levinum kirjalik menetlus on oma olemuslikult tegelikult PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõiguse riive, mis siiski võib olla õigustatud menetlusökoonoomia tagamiseks. Kusjuures menetlusökoonoomiat on peetud põhiseaduslikuks õigusväärtuseks (nt RKÜKo 12.04.2016, 3-3-1-35-15, p 33). Arvestada tuleb sel juhul (asja ainult kirjalikult menetledes) aga sellega, et tagatud oleksid seadustega sätestatud teised menetluslikud garantiid (sh edasikaebamise võimalus). Ka menetlusseadused (nt halduskohtumenetluse puhul halduskohtumenetluse seadustiku (HKMS) §§-id 126 ja 127) toovad asja läbi vaatamise vormina eelistatult esile istungi.

Niisiis võibki öelda, et istung on reegel. Kuid samas on selle puhul väga tugevalt esil aspekt, et „erand kinnitab reeglit.“

Nii nt sätestab HKMS § 131, et kohus võib asja läbi vaadata kirjalikus menetluses, kui kohtu hinnangul on asja lahendamiseks olulised asjaolud võimalik välja selgitada kohtuistungit korraldamata ning kõik pooled ja kolmandad isikud on nõustunud asja arutamisega kirjalikus menetluses või menetlusosalistel puudub ilmselgelt põhjus kohtuistungit korraldamist nõuda, arvestades kaalul olevaid õigushüvesid ja vaidluse iseloomu, sealhulgas kui menetlusosaliste vahel on vaidluse all üksnes õigusküsimused.

Kui vaadata, millised on üle-euroopalised nõuded, siis **Euroopa Liidu Põhiõiguste Harta art 47**, mis räägib õigusest tõhusale õiguskaitsevahendile ja õiglasele kohtulikule arutamisele, sätestab muuhulgas, et igaühel, kelle liidu õigusega tagatud õigusi või vabadusi rikutakse, on õigus õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus seaduse alusel moodustatud kohtus.

Euroopa Inimõiguste Konventsiooni (EIÕK) vastava artikli 6 lõikes 1 sisalduv õigus õiglasele kohtupidamisele sätestab suulise istungi kui aluspõhimõtte. Siiski ei ole istungi kohustus absoluutne (*De Tommaso vs. Itaalia* [suurkoda], 2017, § 163). Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK)

¹⁸ Why Oral Hearings in Court are the Norm Rather Than the Exception, McCannFitzGerald, 3.07.2017, arvutivõrgus: <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/administrative-and-public-law/why-oral-hearings-in-court-are-the-norm-rather-than-the-exception> (17.10.2023).

peab oluliseks suulist menetlust vähemalt ühes (esimeses) astmes, kusjuures menetlust tuleb vaadata tervikuna.

EIK suurkoja otsuses asjas *Ramos Nunes de Carvalho e Sá vs. Portugal*, 2018, toodi näiteid olukordadest, kus peaks või ei peaks olema kohtuistung (otsuse §§-id 190-191). Istung tuleks korraldada siis, kui:

- 1) on vaja hinnata, kas ametiasutused on asjaolusid õigesti tuvastanud (vt *Malhous vs. Tšehhi Vabariik* [suurkoda], nr 33071/96, § 60, 12. juuli 2001);
- 2) asjaolud nõuavad, et kohus kujundaks oma mulje menetlusosaliste kohta, andes neile õiguse selgitada oma isiklikku olukorda kas enda nimel või esindaja kaudu (vt *Andersson vs. Rootsi*, nr 17202/04, § 57, 7. detsember 2010);
- 3) kohus peab saama selgitust teatud küsimustes, muu hulgas kohtuistungi kaudu (vt *Fredin vs. Rootsi* (nr 2), 23. veebruar 1994, § 22, seeria A nr 283-A, ja *Lundevall vs. Rootsi*, nr. 38629/97, § 39, 12. november 2002).

Seevastu kirjalikult võib asja menetleda siis, kui:

- 1) puuduvad usaldusväärst puudutavad küsimused või vaieldavad asjaolud, mis nõuavad kohtuistungi korraldamist, ning kohtud saavad toimiku põhjal teha õiglase ja mõistliku otsuse (vt *Döry vs. Rootsi*, nr 28394/95, § 37, 12. november 2002, ja *Saccoccia vs. Austria*, nr 69917/01, § 73, 18. detsember 2008);
- 2) kohtuasjades, tõusetuvad üksnes õiguslikud küsimused (vt *Allan Jacobsson vs. Rootsi* (nr 2), 19. veebruar 1998, § 49, 1998-I, ja *Mehmet Emin Şimşek vs. Türgi*, nr. 5488/05, §§ 29-31, 28. veebruar 2012) või eriti keerulised õigusküsimused (vt *Varela Assalino vs. Portugal* (dec.), nr 64336/01, 25. aprill 2002, ja *Speil vs. Austria* (dec.), nr. 42057/98, 5. september 2002);
- 3) asi puudutab väga tehnilisi küsimusi. Näiteks on EIK võtnud arvesse sotsiaalkindlustushüvitisi käsitlevate vaidluste tehnilist laadi, mida võib paremini käsitleda kirjalikult kui suulises arutelus. EIK on mitmel korral otsustanud, et selles valdkonnas on riigisisestel asutustel õigus, arvestades tõhususe ja säästlikkuse nõudeid, loobuda kohtuistungist, kuna kohtuistungite süstemaatiline korraldamine võib takistada sotsiaalkindlustusasjades nõutavat erulist hoolsust (vt *Döry*, § 41 viidatud eespool).

Kusjuures nii EIÕK kui ka Eesti õigus (HKMS § 131 lg 6) ja nende tõlgendus/rakenduspraktika peavad oluliseks alati tagada, et asja istungita lahendamine oleks **piisavalt põhjendatud**.

Juhul, kui menetlusosaline soovib kohtuistungi korraldamist, kuid kohus ei pea seda vajalikuks ja määrab asja läbivaatamiseks kirjalikus menetluses, tuleb kohtul sellist otsustust põhjalikult motiveerida ning kaaluda samas võimalusi tagada isiku õigus suulisele ärakuulamisele mõne tehnilise lahenduse abil (*Pönkä vs Eesti*, nr 64160/11, §§-d 37, 39, 8. november 2016). Meenutagem, et Eesti suhtes tehtud EIK lahend asjas *Pönka* puudutas tsiviilvaidlust ja küsimust sellest, kas kaebaja, kes oli toime pannud tahtliku kuriteo (mis oli jõustunud kohtuotsusega üheselt tõendatud), vastutas korteri, kus kuritegu toime pandi, omaniku ees kuriteo toimepaneku tagajärjel

tekinud varalise kahju eest. Kaebaja vastu esitatud nõue oli väiksem kui 2000 eurot ja selle tõttu otsustas Eesti maakohus asja läbi vaadata lihtmenetluses kooskõlas tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS-i) § 405 lõikega 1. TsMS-i § 405 lg 1 p 7 alusel ei pea kohus lihtmenetluses kõiki menetlusnorme järgima ja võib loobuda kohtuistungist. TsMS-i §-i 405 eesmärk on tõhusam õigusemõistmine menetluse lihtsustamise ja kiirendamise kaudu tagasihoidliku hagihinnaga asjades. Riik rõhutas EIK-le, et lihtmenetluse riikliku regulatsiooni väljatöötamisel võeti aluseks Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus nr 861/2007, millega luuakse Euroopa väiksemate kohtuvaidluste menetlus. EIK Eesti kohtutega ei nõustunud ja leidis ikkagi EIÕK art 6 lg 1 rikkumise, sest ka Euroopa Liidu õigusest tulenevas kiirmenetluses on pooltel vähemalt üldjuhul õigus taotleda asja lahendamist istungil ja sellest keeldumist tulnuks Eesti kohtul korralikult põhjendada, kaaludes istungile teisi kirjaliku menetlusega võrreldes tõhusamaid alternatiivseid ära kuulamise võimalusi.

EIK on jätkuvalt toonitanud ka seda, et **kinnipeetava** asja lahendamine iseenesest ei õigusta kirjalikku menetlust (*Igranov jt vs. Venemaa*, §§-id 34-35, 2018). Mis puudutab veel muid tehnilisi lahendeid peale istungi, siis EIK praktika kohaselt on tehniliste abivahendite abil istungi läbi viimisel oluline see, et oleks tagatud tõhus ja konfidentsiaalne suhtlemisvõimalus esindajaga (nt *Sakhnovskiy vs. Venemaa*, nr 21272/03 §§-id 98, 104, 2. november 2010).

Tõepoolest, koroonaviiruse ajajärk ja **COVID-19** pandeemia pani klassikalise suulise menetluse proovile, asendades seda virtuaalsetega, kusjuures oluline oli mitte teha järeleandmisi põhiõiguste kaitsel. Vastavalt TsMS §-le 350 võib kohus korraldada istungi menetluskonverentsina selliselt, et menetlusosalisel või tema esindajal või nõustajal on võimalik viibida istungi ajal muus kohas ja teha sealt reaalajas menetlustoiminguid. Samal viisil võib kuulata üle ka eemalviibiva tunnistaja või eksperdi ning eemalviibiv menetlusosaline võib esitada neile küsimusi. Küll aga peab menetluskonverentsina korraldatud kohtuistungil olema tehniliselt turvaliselt tagatud kõigi menetlusosaliste õigus esitada avaldusi ja taotlusi ning võtta seisukoht teiste menetlusosaliste avalduste ja taotluste suhtes, samuti muud kohtuistungi tingimused nii pildi kui heli reaalajas ülekandmisel eemaloleva menetlusosalise juurest kohtule ja vastupidi.

Siiski pole, arvestades põhiõiguste kaitset, menetluskonverents alati parim variant suulise ära kuulamise asendamiseks. Siinkohal võib näitena ära tuua Riigikohtu tsiviilkolleegiumi seisukoha selliste juhtumite kohta, kus nt **teatud asutusse paigutamise otsustamiseks on vaja isik isiklikult ära kuulata**. Nimelt on Riigikohus leidnud, et isiku, kelle kinnisesse asutusse paigutamist otsustatakse, ärakuulamiseks TsMS § 536 mõttes ei saa pidada ka videosilla vahendusel toimuvat ärakuulamist. Kuigi videosilla vahendusel isikut ära kuulates näeb kohtunik isikut ekraanil, on kohtunikul isikuga vahetult kohtudes (samas ruumis viibides) siiski võimalik saada lisainformatsiooni puudutatud isiku, tema käitumise, tervisliku seisundi ja psüühikahäire laadi kohta, et kujundada siseveendumus, kas kinnipidamise eeldused on täidetud või mitte. Videosilla vahendusel ärakuulamine on oma olemuselt sarnane telefoni teel ärakuulamisega, mida ei ole vähemalt üldjuhul võimalik isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses kohaldada (vt RKTk, 2-20-11920/32, 21.04.2021, p 12.2).

Kui jätkata tsiviilmenetluse teemadel ja Riigikohtu üldistel seisukohtadel, siis on Riigikohtu praegune esimees Villu Kõve 2012. aastal Juridicas kirjutanud¹⁹, et menetluse kiirendamise võimalusena suulise menetluse asendamise kirjalikuga tuleb suhtuda ettevaatlikult, sest ausa õigusemõistmise garantiina on traditsiooniliselt nähtud just avalikku suulist menetlust. Kõve arvates ei ole võimalik väita, et suuline menetlemine oleks aeglasem kui kirjalik ega ka vastupidi ning õige ei ole arusaam, et suuline menetlus tuleks tasapisi välja tõrjuda: pigem tuleb leida mõistlik tasakaal suulise ja kirjaliku menetluse vahel, kuid enda suulist ärakuulamist taotlevale poolele tuleb vähemalt maakohtus seda üldjuhul ka võimaldada. Sõltuvalt asjaoludest ja pooltest ning lahendatavate küsimuste keerukusest võib olla mõistlik piirduda kirjaliku menetlusega (kui positsioonid ja tõendid selged), kuid keerulisematel juhtudel võiks juba nõude ja selle aluseks olevate asjaolude ja tõendamiskoormise selgekestegemiseks olla mõistlik pidada suuline arutelu. Samuti on suulises menetluses märksa suurem võimalus lahendada asi **kompromissiga**.

Hiljem on Kõve Riigikogule peetud kõnedes täiendanud seda mõtet, leides et kohtusüsteemi üheks ülesandeks on saavutada mõistlik tasakaal virtuaalse ja suulise menetluse vahel.²⁰ Laiem probleem, mis kaasneb virtuaalistungite osakaalu suurenemisega suuliste istungite arvelt nii eriolukorras kui ka selle järel, on tema hinnangul seotud menetluse avalikkusega. Põhiseaduslik õigus avalikule kohtumenetlusele kaitseb nii menetlusosaliste kui ka avalikkuse huve, mistõttu on oluline küsimus, kuidas vältida videoistungite laiemal kasutamisel avalikkuse ligipääsu näilikuks muutumist. Samuti on Kõve püstitanud küsimuse, et ehk on kätte jõudmas aeg algatada diskussioon istungite avalikust ülekandmisest internetis ning leidnud, et tõendi lubatavuse ja asjakohasuse küsimus tuleks lahendada eelistungil.²¹

Selleks, et välja selgitada, kas eelistada istungit kirjalikule menetlusele, tuleks esmalt teadvustada, **mis on üldse istungi mõte**, filosoofia? Selleks on kõik eelpool käsitletu ausast ja avalikust tõe otsimisest, lisaks veel poolte võrdsuse tagamine, soov anda pooltele parem võimalus selgitada ning põhjendada oma seisukohti ja tugevdada oma menetluslikku positsiooni, samuti kontrollida, kas kohus on nende argumente õigesti mõistnud ja arvesse võtnud ning esitada taotlusi ja tuua esile asjaolusid, mida ei pruugi väljaspool tegelikku istungiolukorda ette näha. Kindlasti võimaldab kohtuistungit pidamine asja suulist ja vahetut arutamist, mis omakorda aitab tagada õiglase menetluse.

Kirjalikus menetluses uurib kohus tõendeid omaette, mitte poolte juuresolekul. Menetlusosalistel peab sellegipoolest olema võimalus uurimises aktiivselt osaleda, avaldades oma arvamust ja pöörates kohtu tähelepanu detailidele, mis on nende arvates asja lahendamiseks olulised. Kohtul tuleb hoolitseda selle eest, et olulised asjaolud saaksid välja selgitatud ja kohtulahend poleks üllatav, samuti, et tõendeid oleks nõuetekohaselt uuritud ja need oleksid menetlusosalistega läbi arutatud (RKHKo 23.03.20233-21-125/47, p 14).

¹⁹ Villu Kõve, Tsiviilkohtumenetluse kiirendamise võimalused ja nendega seotud ohud, Juridica 2012, nr 9, lk-d 659-676.

²⁰ Riigikohtu esimehe ettekanne Riigikogule, 3. juunil 2020. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/uudiste-arhiiv/villu-kove-riigikogule-eriolukord-toi-esile-probleemid-seadustes> (18.10.2023).

²¹ Riigikohtu esimehe ettekanne Riigikogule, 10. oktoobril 2023. Arvutivõrgus: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/%C3%95iguslased%20materjalid/2023_oktoober_Riigikohtu_esimehe_ulevaade_kohtukorralduse_õigusemõistmise_ja_seaduste_uhetaolise_kohaldamise_kohta.pdf (18.10.2023).

Riigikohus on leidnud, et **kohtuistungi pidamata** jätmise olukorras, kus see tulnuks seaduse kohaselt pidada, **võib kujutada endast õigusliku ärakuulamise põhimõtte olulist rikkumist** isegi siis, kui pool ei näita otsuse peale kaevates ja asja suulise arutamise põhimõtte rikkumisele tuginedes, kas ja kuidas oleks tsiviilasi kohtu nõuetekohasel tegutsemisel lahendatud teisiti, ja sõltumata sellest, kas pooltele oli vaatamata kohtuistungi pidamata jätmisele, tagatud võimalus esitada asjaolusid ja tõendeid (RKTKo 03.03.2021, 2-17-13391/43, p-d 17 ja 20).

Kriminaalasjades on kindlasti oluline kaitseõiguse teostamine üks oluline osa õigusest olla oma asja arutamise juures. Kohtule võib olla vajalik saada vahetu mulje isiku käitumisest, kusjuures vähe oluline pole ka ütluste, sh tunnistajate, usutavus ja kontrollitavus, vahetu ülekuulamine.

Täiendavaks argumendiks suulise menetluse eelistamisel võib kujuneda ka see, et suulises menetluses on menetlusosalistega kirjavahetust vähem, samas on rohkem vahetut suhtlemist. Teatud olukordades võib kaaluda ka **hü브리idmenetlust**, suuliselt eelmenetluses istungi vajaduse välja selgitamist. Võimalik ka, et teatud juhtudel võiks osutada vajalikuks lülitada ümber suuliselt kirjalikule ja vastupidi: valida variant vastavalt sellele mis on parasjagu tõhus. Kirjalikus menetluses võib lõpplahendi kirjutamisel selguda, et mõni asjaolu on segane, suulises saab seda olukorda ennetada. Istung võib osutada tähtsaks ka kohtu selgitamiskohustuse seisukohast: kohtu selgitused võivad paremini menetlusosaliseni jõuda just (eel)istungil.

Nagu juba märgitud, siis on suulise menetluse puhul kompromisside sõlmimise võimalus suurem nagu ka **võimalike vigade vältimine**, mis võivad paremini ilmsiks tulla just istungil.

Ühe olulise mõttena võiks välja käia ka selle, et istungiga saab teatud juhtudel vältida ohtu, et otsused põhinevad "eeldustel", mis soovivad *status quo'd* ja ei jäta piisavalt ruumi nt faktitundlikuks hindamiseks, ei keskenduta [kaebuse esitaja] üksikisikule.

Lord Justice John Laws, Ühendkuningriigi kohtunik on kirjutanud ühes otsuses asjas (Sengupta vs Holmes²²), et üldise õigusega maades on suulise argumentatsiooni kuulamine õigussüsteemi põhiline osa, mis võib olla märgatavalt tõhusam kui kirjalik argumentatsioon. Argumentatsioon on ehk kõige võimsam jõud, et soodustada kohtuniku meele muutust. See, et kohtunikud tegelikult muudavad oma arvamust suulise menetluse ajal, ei ole tema arvates mingi erand, kuivõrd on tavaline, et kohtuistung algab kohtuniku või kohtunike selge seisukohaavaldusega, kuid võib lõppeda hoopis teistsuguse veendumusega.

Kindlasti sõltub see, kas istung korraldada lisaks kohustusele põhiõigusi austada ja kaitsta ning vastata menetlusseadustest tulenevatele nõuetele siiski ka küllalt palju konkreetsest kohtuasjast ja kohtunikust, tema rollist menetluse juhtimisel, vähe tähtis pole ka austus menetlusosaliste vastu, nende vastu, kelle õigusi on piiratud.

Otsustamisel, kas asi lahendada istungiga või istungita tuleb arvesse võtta, kes on **menetlusosaline** (nt alaealine, kinnipeetav), tema jaoks **kaalul olevad õigushüved** (nt elu, tervis, vabadus, suur rahaline kohustus, laste õigused ja paremad huvid), milline on **vaidluse laad** (nt distsiplinaarasjad), **kohtuaste** (nt menetluse võtmise otsustamine), **asja keerukus, kas vaidluse**

²² *Sengupta v Holmes* [2002] EWCA (England and Wales Court of Appeal) Civ 1104, p 38. Arvutivõrgus: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2002/1104.html> (18.10.2023).

all on faktid või õigusküsimused või mõlemad ja/või väga tehnilised küsimused. Need kõik on ka Eesti õiguses (EIK praktikast oli eespool juttu) mh tegurid, millega arvestada kui otsustada, kas vaadata asi läbi istungiga või ilma.

Riigikohus on nt kontrollinud, kas alamas astmes istungi ära jätmise oli õigustatud üksnes õigusküsimuste taha peitudes. Riigikohtu halduskolleegium on seejuures pidanud konkreetse asjas vajalikuks märkida, et kohtud jätsid põhjendamatu istungi korraldamata (vt RHKo 26.01.2022,3-20-915/47, p 28). Kuigi selles asjas taotles kaebaja nii halduskohtus kui ka apellatsioonimenetluses istungi korraldamist, jäeti see HKMS § 131 lg 1 p 2 alusel rahuldamata. Halduskohus leidis, et vaidluse all on üksnes õigusküsimused. Ringkonnakohus asus seisukohale, et kaebaja pole oma taotlust põhistanud ja olulised asjaolud on võimalik välja selgitada ka ilma istungita. Riigikohtu arvates ei olnud aga asjas siiski vaidluse all üksnes õigusküsimused. Samuti ei võtnud Riigikohtu meelet kumbki madalama astme kohus arvesse kaebaja jaoks kaalul olevaid õigushüvesid, kuigi kohaldatud säte seda nõudis: kaebus puudutas kaebaja pikaajalise elaniku elamisloa kehtetuks tunnistamist, väljasõidukohustuse ja sissesõidukeelu seaduse alusel lahkumissetkirjutust kaebaja Eestist väljasaatmiseks, mis sundtäidetakse kinnipidamisasutusest vabanemisel, samuti oli kaebajale kohaldatud sissesõidukeeldu Schengeni alale kolmeks aastaks.

Veel enam, Riigikohus on leidnud, et **kohus peab ka siis, kui vaidluse all ongi üksnes õigusküsimused**, asja läbivaatamise vormi määramisel arvesse võtma menetlusosalise jaoks **kaalul olevaid õigushüvesid ja vaidluse iseloomu**, kuivõrd kohtuistung garanteerib menetlusosalisele eelduslikult kõige tõhusama menetlusliku kaitse vaidluses, milles on tegemist kaaluka õigushüve ja selle intensiivse riivega (RKHKo 10.05.2016, 3-3-1-20-16, p 16.2).

Võib küsida, kas istungi puudumist alamas astmes aitab parandada hilisem istung nt teises astmes? EIK on leidnud, et ega eriti ei anna küll, nimelt on ta mitmel juhul on leidnud, et asjaolu, et apellatsioonikohtu menetlus toimub avalikult, ei saa parandada avaliku kohtuistung puudumist madalamatel kohtuastmetel, kus apellatsioonimenetluse ulatus on piiratud, eelkõige juhul, kui apellatsioonikohus ei saa kontrollida asja sisu, sealhulgas kontrollida asjaolusid ja hinnata, nt kas karistus oli teo suhtes proportsionaalne; kui aga apellatsioonikohus on täielikult pädev, võib kohtuistung puudumist madalama astme kohtus parandada selles kohtus (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá vs. Portugal* [suurkoda], 2018, § 192). Sellest tulenevalt võib kaebus avaliku ärakuulamise puudumise kohta olla tihedalt seotud kaebusega, mis puudutab apellatsioonikohtu poolt teostatud kontrolli väidetavalt ebapiisavat ulatust (ibid., § 193). Kohtuistung puudumist esimese astme kohtus saab heastada ainult täieliku avaliku ärakuulamise kaudu apellatsioonikohtus (*Khrabrova vs. Venemaa*, 2012, § 52).

Riigikohus on leidnud, et üldjuhul **ei tohiks ringkonnakohus keelduda istungi pidamisest olukorras, kus ringkonnakohus hindab ümber kaebaja suhtes soodsa asjaolu või seaduse tõlgenduse**, teeb uue otsuse kaebaja kahjuks. Enne uuele tõendile tuginemist ringkonnakohtu poolt peab menetlusosalistel olema võimalus selle suhtes oma seisukoha avaldamiseks ning otsuses võib tugineda üksnes sellistele tõenditele, mida pooltel oli võimalik uurida (vt RHKo 01.12.2021, 3-18-1606/26, p 17).

Istung vs. kirjalik menetlus kaalukaasi teisele poole pannakse sageli **ajaline kokkuvõid**, nagu juba seletatud, siis on ka menetlusökoonomia oluline õigushüve, seda peetakse silmas just nt lihtmenetluste puhul, aga ka siin nagu nägime, ei ole asi sugugi mustvalge ja pole üldse kindel, kas ajakaotust istungiga menetluses võrreldes kirjalikuga tegelikult (eriti) üldse pruugib esineda. Samas on võimalik teine täiendav kulu ja see on **rahaline kulu**, esindajate kulutused seoses istungil osalemisega jms.

Mida teha aga juhul, kui menetlusosalised on kirjaliku menetlusega nõus ega tahagi istungit või ei tule istungile, hoiavad sellest kõrvale, venitavad asja? Üldiselt on oluline, et istungist loobumine oleks teadlik ja see eeldab, et menetlusosalisi on teavitatud tagajärgedest eriti kui nt süüdistatav ise loobub apellatsioonistmes istungist, mis ei välista, et ringkonnakohus võib teha maakohtust erineva otsuse (EIKo, *Kashlev vs. Eesti*, 26.04 2016, nr. 22574/08, §§-d 43–51.) Riigikohus on leidnud, et asjaolu, et menetlusosalised ei ole taotlenud kohtuistungit ja on nõus asja lahendamiseks kirjalikus menetluses, ei vabasta kohut vajadusest hinnata, kas kohtuistung võib olla siiski vajalik asja õigeks lahendamiseks (vt RKHKo 05.11.2020, 3-19-990/30, p 26.3 nt rahvusvahelise kaitse asjades). Kuidas istungi toimumisest teatatakse (kohtukutsete kättetoimetamine), kuidas istung läbi viiakse (kohtuistungit juhtimine) ja seejuures menetlusosalisi koheldakse, kas jääb piisavalt aega ettevalmistamiseks – need on aspektid mis kindlasti mängivad mitte vähetähtsat rolli vastamaks küsimusele, mis on lõppkokkuvõttes teatud juhtudel parem, kas pinnapealne istung või põhjalik kirjalik menetlus.

Mind isiklikult on Riigikohus lummanud see, kui istungil on võimalik teatud paindlikkus ja tekib õiguslik dialoog kohtunike ning esindajate vahel, kui istung pole formaalsus, vaid kui mulle on kohtunikuna istungist abi tänu vastustele kohtu poolt varem saadud konkreetsetele küsimustele leidmaks seda, mis on asja tuum ja võimaldamaks just sellele tuumale keskenduda.

Riigikohtu statistika pole istungite korraldamisel küll kuigi paljulubav ja pigem on istungid harvaesinevad, samas suursündmused: nt Riigikohtu andmetel toimus 2022. aastal kriminaalkolleegiumis 3, halduskolleegiumis samuti 3 istungit, samas kui tsiviilkolleegium ei korraldanud ühtki istungit. 2023. aastal on seni toimunud 2 istungit tsiviilasjades ja 2 haldusasjades. Põhiseaduslikkuse järelevalve asjas oli viimane istung 4. augustil 2020 asjas 5-20-3, mil Riigikohtu üldkogu arutas Vabariigi Presidendi taotlust tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks Riigikogus 11. märtsil 2020 vastu võetud „Kogumispensionide seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (kohustusliku kogumispension reform)“. Sellest istungist tehti ka otseülekanne veebi.

Kui vaadata **Euroopa Liidu Kohtu** ja **Euroopa Inimõiguste Kohtu** enda praktikat suulise menetluse harrastamisel, siis kuigi Euroopa Liidu Kohtus toimub istungeid ilmselt rohkem, on Euroopa Inimõiguste Kohus olnud palju avatum ning lubanud istungite salvestamist täismahus, ülekanne on järele vaadatav EIK kodulehelt hommikuste istungite puhul alates sama päeva pärastlõunal ja pealelõunaste istungite puhul alates järgmisest hommikust. Valdavalt on istungid suurkojas, kus istung on pigem reegel (kolmapäeviti), kuid teatud üksikutele juhtudel ka kodades arutatavate asjade puhul, kus istungid on pigem erandiks.

Omaette küsimus tekib, kuidas jääb istungiga võimalikus tulevikus, kui kohut peaks mõistma **tehisaru?**

Kokkuvõttes: Mõttetut istungit pole mõtet teha, aga alati on mõtet kaaluda, kas on mõtet istungit teha.

Paneeli ajal esitati kuulajaskonnale küsimus: „Kas teie hinnangul teeb kohus parema lahendi kohtuistungiga või kirjalikus menetluses või ei ole see määrav?“ 31 hääletanu hulgast leidsid 72% vastuseks, et see ei ole määrav, 25%, et kohtuistungiga menetluses ning 3%, et kirjalikus menetluses.

Kokkuvõte

IKÜM jõustumisest alates on ka kohtupidamine allutatud IKÜM regulatsioonile. Täpsemalt saab nentida, et kohtute õigusemõistmise välise haldustegevuse osas kohaldub IKÜM täielikult, teiseks, õigusemõistmisele süüteomenetluses laieneb õiguskaitseasutuste direktiiv ning kolmandaks, muule õigusemõistmisele kohaldub IKÜM, arvestades üksikuid erandeid, millest olulisim on asjaolu, et Andmekaitse Inspeksioon ei või kohtute sisutegevust kontrollida. Samas, kui õigusemõistmisel (kitsas mõttes) isikuandmete töötlemine ei vasta täielikult IKÜM-le, siis andmesubjekti õiguskaitsevõimalused selle vastu on ahtad.

Kord lendu lastud sõna (kohtulahendi näol) jääb aastateks, kui mitte aastakümneteks veebiavarustes kättesaadavaks ning võib kaasa tuua ootamatuid negatiivseid järelmeid nii töö- kui ka isiklikus elus. Pelgus selle suhtes ei tohiks saada põhjuseks, miks kohtu poole ei pöörduta ja eelistatakse õigusrikkumine „ära kannatada“ või veel hullem omakohut. Seepärast pooldab autor isiklikult avaldatavate kohtulahendite suuremat varjunimestamist (mõistagi on erandeid, nt süüteomenetlus). Avalikkus kui Benthami osutatud „õigusemõistmise hing“ on autori hinnangul tagatud ka siis, kui avalikkus näeb, kuidas kohus õigusest aru saab (õigust sõna otseses mõttes mõistab) ja kohaldab – kelle suhtes ehk kes on andmesubjektid, pole siinkohal üldjuhul oluline

Ärisaladusega küsimustes tekivad haldusasjades nn kolmnurksuhted konkurendi, avaliku võimu ja isiku vahel. Kui sellise ärisaladusega asi jõuab aga kohtusse, võib ilma eraldi juurdepääsu piiramiseta selline teave saada kättesaadavaks ka kolmandatele isikutele. Sellisel olukorras on ausa kohtupidamise tagamiseks vajalik määratleda õigesti ärisaladus ning siinkohal on oluline ka ettevõtja enda roll ärisaladuse. Kohtu roll on ärisaladuse tõttu juurdepääsu piiranguga toimiku olemasolule sedavõrra suurem ja aktiivsem tasakaalustamiseks vastandlikke huvisid – juurdepääs kohtuasjale ning ärisaladuse kaitse.

Kui kohtuasja lahendamisel tuleb menetlusosalistel ja kohtul kokku puutuda riigisaladusega, tõusetuvad erinevad probleemid praktilistest kuni õigusriiklike baasväärtusteni välja. Salajaste tõendite puhul on vaja toimivaid menetlusõiguslikke kompensatsioonimehhanisme ning tugeva selgroo ja usaldatavusega kohtunikke, et habrast tasakaalu erinevate väärtuste vahel nii palju kui võimalik paigas hoida. Menetlusosalisel on siiski julgeolekukontrolli läbimise korral ja ülekaaluka teadmisyajaduse olemasolul võimalik kohtu kaalutusotsuse alusel saada juurdepääs riigisaladusele. Praktikast otsustab halduskohus sageli juba ette ära, et menetlusosalise või tema

esindaja teadmisevajadus ei kaalu üles saladuse lekkimise ohtu ning piiratakse juurdepääsu riigisaladusele ilma isikut julgeolekukontrolli suunamata (tarbetu ressursiraiskamine).

Olulised põhimõtted, mis võimaldavad tasakaalustada menetlusosalise juurdepääsu piiramist oma kohtuasja toimikule:

- juba haldusmenetluses tuleb vältida nii palju kui võimalik riigisaladusele tuginemist ja eelistada võimalusel avalikke allikaid;
- isik peab olema üldjoontes kursis, mis laadi teave on toimikus, isegi kui salajast teavet terviklikul kujul talle ei avaldata. See võimaldab minimaalselgi määral teostada oma kaitseõigust. Näiteks viisa andmisest keeldumise korral tuleks nii palju kui võimalik vähemalt teemavaldkond välja tuua, mis keelduva otsuse tingis, oli see siis kahtlus terrorismis, avaliku korra rikkumises, viisasüsteemi kuritarvitamises jne;
- kui teave on tunnistatud riigisaladuseks alusetult, tuleb jätta tõenditõendikogumist välja, mitte avaldada seda menetlusosalisele.

Ausa õigusemõistmise oluline tingimus on menetlusosalise ärakuulamine, mida eriliselt rõhutab PS § 24 lg-s 2 sätestatud õigus olla oma kohtuasja arutamise juures. Selleks et isik poleks mitte õigusemõistmise objekt, vaid subjekt, peab tal olema võimalus tutvuda kohtutoimikuga, vastaspoole seisukohtade ja tõenditega ning esitada omapoolseid tõendeid ja argumente. Praktikas üha levinum kirjalik menetlus on oma olemuslikult tegelikult PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõiguse riive, mis siiski võib olla õigustatud menetlusökoonomia tagamiseks. Nii EIÕK kui ka Eesti õigus (HKMS § 131 lg 6) ja nende tõlgendus/rakenduspraktika peavad oluliseks alati tagada, et asja istungita lahendamine oleks piisavalt põhjendatud.

Istungi mõte ja filosoofia on kõik eelpool käsitletu ausast ja avalikust tõe otsimisest, lisaks veel poolte võrdsuse tagamine, soov anda pooltele parem võimalus selgitada ning põhjendada oma seisukohti ja tugevdada oma menetluslikku positsiooni, samuti kontrollida, kas kohus on nende argumente õigesti mõistnud ja arvesse võtnud ning esitada taotlusi ja tuua esile asjaolusid, mida ei pruugi väljaspool tegelikku istungiolukorda ette näha. Kindlasti võimaldab kohtuistungit pidamine asja suulist ja vahetut arutamist, mis omakorda aitab tagada õiglase menetluse.

Mõttetut istungit pole mõtet teha, aga alati on mõtet kaaluda, kas on mõtet istungit teha.